

Ірина Передерій

**УЧАСТЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО
У ПАМ'ЯТКООХОРОННІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(1917–1919 РР.)**

Здійснено ретроспективний аналіз пам'яткоохоронної діяльності В. Липинського у часи Української революції (1917–1919 рр.); висвітлено його участь у роботі Полтавського комітету охорони пам'яток історії та культури 1917 р., а також відповідні заходи, здійснювані ним під час перебування на дипломатичній посаді, досліджено причини, котрі спонукали історика взяти безпосередню участь у цій сфері діяльності.

Ключові слова: В. Липинський, пам'яткоохоронна діяльність, українське державотворення.

Постать В'ячеслава Липинського привертає пильну увагу вітчизняних науковців протягом останніх двох десятиліть, коли стало можливим вивчення діяльності та спадщини тих особистостей у нашій історії, котрі за радянської доби були фактично табуовані з ідеологічних причин. Визначний український історик, фундатор державницького історіографічного напрямку, політик, дипломат, соціолог та релігієзнавець, засновник та ідеолог гетьманського консервативно-монархічного руху в українській еміграції. Таким є перелік лише головних сфер, у котрих ім'я В. Липинського залишило помітний слід.

З кінця 80-их років минулого століття спостерігається сплеск дослідження як багатющої наукової спадщини діяча, так і різноманітних галузей його діяльності. Однак ще з 30-их років ХХ ст., липинськознавчі студії були започатковані в українській еміграції. Як свідчить аналіз цих публікацій увагу дослідників насамперед привертає оригінальність та нетрадиційність мислення В'ячеслава Липинського. Але, як цілком слушно зауважив Ярослав Дашкевич, «біографією, атмосферою його життя займаються рідко»¹.

У зв'язку з цим актуальною залишається проблема докладного вивчення місця В. Липинського в українському громадсько-політичному та культурному житті першої третини ХХ ст. Досліджуючи це питання, важливо здійснити історичну реконструкцію всіх сфер його діяльності у різні періоди життя.

Недостатньо дослідженою сторінкою його біографії є пам'яткоохоронна діяльність на Полтавщині у 1917 р. Тут слід зауважити, що полтавський

період у біографії В. Липинського й досі містить доволі багато «білих плям» для сучасної історичної науки. Про нього у розвідках дослідників згадується побіжно. Навіть, у монографіях, присвячених діячеві, лише зазначається, що В. Липинський навесні 1917 р. очолив у Полтаві українську військову організацію та влітку того ж року став одним із організаторів Української демократичної хліборобської партії². Інші сфери його діяльності в цей період, як-от публіцистично-агітаційна, виборча, пам'яткоохоронна, дослідниками не згадуються.

Метою цієї розвідки є спроба здійснити історичну реконструкцію участі В. Липинського у справі охорони пам'яток культури і мистецтва на Полтавщині на початку української революції – у 1917 р.

Із початком Першої світової війни В. Липинський, як офіцер запасу, опинився у лавах російської армії. Починав службу в 4-му Ризькому драгунському Новотроїцько-Катеринославському полку. Брав участь у нещасливій східно-прусській кампанії в складі другої російської армії генерала Самсонова, яка закінчилася поразкою. Під час однієї з військових операцій був поранений. Крім того, сильно застудився при форсуванні одного з мазурських озер. Ця застуда відновила колись виліковану в Закопаному легеневу хворобу, що врешті призвела до туберкульозу. В 1915 році через хворобу В. Липинський був переведений до кінних резервів. У їх складі служив у Дубні, Острозі і, зрештою – у 1916 р. потрапляє до Полтави. Саме там його в якості начальника 4-го відділення кінного резерву і застала Лютнева російська революція³. Повалення російського самодержавства і початок національного відродження України він зустрів із захопленням, проте соціалістичних ілюзій більшості чільних діячів Української Центральної Ради не поділяв.

Кавалерійський підрозділ, котрим командував прапорщик В. Липинський у Полтаві, мав близько двохсот прекрасних коней⁴. У його підпорядкуванні в той час числилося 152 щиро відданих своєму командирові солдати. Місцем квартирування цього військового підрозділу був цегляний завод Божка, що знаходився на вулиці Зіньківській у полтавському передмісті Павленки⁵. Сам же В. Липинський мешкав фактично у самісінькому центрі Полтави – в будинку по вулиці Олександрівській, 44, напроти дворянсько-селянського банку, поряд із адміністративним центром – Круглою площею та Корпусним садом⁶.

У Полтаві В. Липинський не стояв осторонь громадського-політичного та культурного життя. Він одразу зав'язав знайомства з українськими діячами Полтавщини. Близько стояв до Українського клубу, що був заснований у листопаді 1913 р. після кількох марних спроб легалізувати

полтавську «Просвіту», і швидко став своєрідним об'єднавчим центром української інтелігенції міста⁷. В Українському клубі у той час кипіло національне життя, а з початком революції 1917 р. там із ранку до пізньої ночі відбувалися всілякі засідання, збори, наради, відчити і т.д.⁸ В. Липинський безпосередньо контактував із такими членами клубу, як В. Н. Андрієвський, П. І. Чижевський. Товаришував із відомим українським ученим Вадимом Щербаківським, що завідував тоді археологічним музеєм, часто бував у нього вдома.

У червні 1917 р., у Полтаві, незважаючи на круговерть революційних подій було утворено комітет охорони пам'яток історії та культури, що мав чітке національне спрямування, до складу якого без вагань увійшов і В. Липинський⁹. Цей факт вірогідно пояснювався вже досить високим на той час авторитетом останнього як ученого-історика.

Крім того, на той час, пам'яткоохоронний рух в Україні набув гострого політичного звучання. Адже пам'ятки українського народу переконливо свідчили про самобутність його культури та історичної долі, глибокі традиції державності в минулому і зрештою – право на її відновлення в умовах вільного незалежного розвитку. Відтак, вже в перші місяці після повалення самодержавства визначився, а згодом почав домінувати підхід до історико-культурних пам'яток в Україні не просто як до старовини, а як до національної спадщини. У результаті, пам'яткоохоронний рух став важливим чинником і складовою процесу творення незалежної Української держави¹⁰. Певно, В. Липинський саме таким чином поставився до значення пам'яткоохоронної діяльності у той визначальний історичний час і, оскільки ще з дореволюційних часів був прибічником самостійної Української держави, без вагань прилучився до Полтавського комітету.

Крім В. Липинського, до цього органу входили такі відомі науковці, культурні та громадські діячі Полтавщини, як член архівної комісії В. Щепотьев, земський краєзнавець Л. Падалка, вже згадуваний вище В. Щербаківський. Очільником комітету став завідувач земським етнографічним музеєм К. Мощенко, а вченим секретарем – М. Рудинський¹¹. Комітету вдалося порозумітися з місцевим духовенством української національної орієнтації. Тому серед його членів улітку 1917 р. опинився і протоієрей Ф. Булдовський¹². У складі цього комітету В. Липинський спільно з іншими опікувався проблемами охорони історико-мистецьких скарбів Полтавщини, зокрема й культових споруд.

Як зазначав О. Нестуля, той факт, що у складі Полтавського пам'яткоохоронного комітету працювали видатні науковці, закохані у героїчне минуле українського народу, його історико-культурну спадщину, люди з

чіткою громадянською позицією стосовно майбутнього України як вільної і незалежної держави, немало сприяв тому, що їх діяльність від самого початку привернула до себе увагу місцевих органів влади¹³.

Незабаром після початку діяльності комітету його члени склали та подали на розгляд виконкому Ради об'єднаних громадських організацій Полтавської губернії доповідну записку про першочергові завдання в справі збереження історико-культурної спадщини. У відповідь на це виконком призначив В.М. Щербаківського комісаром з охорони пам'яток краю. У своїй роботі діячі пам'яткоохоронного комітету спиралися переважно на громадськість краю, зокрема на учительство, діячів просвітнього руху. Саме завдяки підтримці громадськості влітку 1917 року комітету вдалося вивезти з м. Городища Лохвицького повіту до музею Полтавського губернського земства археологічну збірку братів Горвиц, здобуті ними під час розкопок 1912 р. місцевих курганів, а восени – провести розкопки в його маєтку¹⁴. У результаті колекції музею поповнилися ліпним посудом, виробами з кременю і бронзи, що відносилися до бронзової епохи та скіфського часу. Члени комітету налагодили тісний зв'язок із відкритим улітку 1917 р. Хорольським музеєм ім. В. Бірюкова¹⁵.

Умови, в котрих працювали пам'яткоохоронці, були надзвичайно складними. Як згодом зазначали В.Щербаківський та В. Щепотьєв, комітетові «прийшлося здійснювати свої завдання без коштів, власними силами і навіть з обмеженою можливістю публікацій, щоб не дати приводу різним авантюристам, стоявшим у голові демобілізованих частин, взятися за грабунок пам'яток старовини»¹⁶. Можливо, відповідні поради щодо останнього їм давав саме член пам'яткоохоронного комітету В. Липинський, котрий сам був військовим, очолював у той же самий час у Полтаві Українську військову громаду (котра стояла на виразно національній платформі), а, отже, добре знав становище в армії.

І все ж за короткий час комітет провів значну роботу з виявлення, вивчення та збереження історичних пам'яток і джерел губернії. Восени 1917 р. він налагодив тісний зв'язок із створеним тоді в структурі Генерального секретарства народної освіти відділом охорони пам'яток та музеїв. Саме на основі Полтавського пам'яткоохоронного комітету (щоправда вже без участі В. Липинського) були утворені Полтавський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (Губкомис) (1919 р.) та Наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині (17 листопада 1918 р.)¹⁷, котрі виявили та зберегли від розграбування безліч пам'яток української культури й мистецтва, що за радянської доби склали основу експозицій

Центрального пролетарського музею регіону (Полтавського краєзнавчого музею). Ці ж установи сприяли відкриттю в Полтаві історичного архіву¹⁸.

Діяльна участь В. Липинського у Полтавському пам'яткоохоронному комітеті припинилася на початку 1918 р., коли він залишив місто (у зв'язку з більшовицькою окупацією). Однак питання охорони пам'яток старовини і надалі хвилювали видатного історика. З цього погляду цікавим видається епізод із вже дипломатичної сторінки біографії діяча, коли він обіймав посаду посла України в Австро-Угорщині (червень 1918 – серпень 1919 рр.). Ця відповідальна державна робота вимагала від В. Липинського не лише розв'язання надзвичайно складних і важливих питань міжнародного становища України, визнання її іншими державами тощо, а також і багатьох інших проблем, котрі, на перший погляд, не були безпосередньо пов'язані зі сферою дипломатії.

На початку 1919 р., вже за уряду Директорії УНР до українського амбасадора звернувся листовно граф Йосип (Юзеф Миколай) Потоцький із проханням допомогти у справі збереження й охорони його маєтку та культурних цінностей у селі Антоніні на Волині¹⁹. Маєток являв собою пам'ятку палацового та садово-паркового мистецтва другої половини XVIII ст. Палац мав у своєму оздобленні елементи французького бароко, у маєтку розташовувався ботанічний сад. Утримання резиденції Потоцьких напередодні революції вартувало його власникам щорічно близько 150 тисяч рублів. Крім того, у палаці зберігалися твори мистецтва, багатуща бібліотека, що нараховувала 12 тисяч томів, а також родинний архів, котрий містив документи Острозьких, Сангушків, Потоцьких.

Звернення Й. Потоцького саме до В. Липинського не було випадковим. Звичайно, маловірогідним видається те, що Потоцькому було відомо про досвід пам'яткоохоронної діяльності посла. Однак він, напевно, керувався такими важливими мотивами, як походження та погляди В. Липинського. Очільник віденського українського посольства походив, як і Потоцький, із польської родини. Більше того, обидва належали до шляхетської суспільної верстви. Ще до революції В. Липинський став досить відомим своїми поглядами про територіалізм та крайовий (місцевий) патріотизм. Останній він розглядав, як «свідомість своєї території» і пізніше, виходячи з цього поняття, обґрунтовував основу буття і могутності держави²⁰.

Теорія В. Липинського про крайовий територіалізм та патріотизм набула завершеного вигляду ще у 1908 р., коли він наприкінці літа – восени об'їхав кілька міст на Правобережній Україні, «...виголошуючи відчити, в яких закликав місцеве польське громадянство до повороту до своєї, себто до української, народности»²¹. Відчит мав назву «Udział szlachty ukraińskiej

w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów ł stosunek obecnemu» і побачив світ окремим виданням у Кракові на початку 1909 р. під заголовком «Szlachta na Ukrainie», а сутність теорії зводилася до ідеї, що спольщена шляхта повинна виявляти патріотизм до землі, на якій вона живе, і пам'ятати про обов'язок, який вона має, як верства більш культурна, перед українським народом. Саме для поширення цих ідей серед спольщених українських родів В. Липинський видавав у 1909 – на початку 1910 рр. у Києві двотижневик «Przegląd Krajowy»²². Певно, Й. Потоцький був добре обізнаний із світоглядним кредо українського посла у Відні. Крім того, В. Липинський на той час вже був досить відомим та авторитетним істориком, дійсним членом НТШ. Можливо, саме з огляду на всі перелічені чинники в його листі до В. Липинського є такі слова: «Як довголітній мешканець України, котрому розвиток і культура дорогого мені краю дуже лежить мені на серці, гадаю, що пропажа цих збірок була б великою безповоротною стратою не тільки для мене особисто, але яко частинки національного добутку і для цілого краю, його історії і культури»²³.

Після звернення Й. Потоцького В. Липинський порушив питання перед урядом Директорії УНР щодо охорони його маєтку. В результаті виникло офіційне листування між Міністерствами закордонних справ, внутрішніх справ, а також Головним управлінням у справах мистецтв та національної культури при міністерстві народної освіти²⁴. Справу охорони маєтку на деякий час було залагоджено. Однак невдовзі, буквально через кілька місяців, резиденція графа Й. Потоцького була розграбована. Причину слід шукати у загальній державно-національній руїні, яку переживала тоді Україна.

Отже, В. Липинський, котрий сформувався як політик, саме в добу національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр., між багатьма іншими сферами своєї громадсько-політичної діяльності того періоду, яскраво виявив себе у пам'яткоохоронній роботі, котру розглядав як важливий чинник і обов'язкову складову процесу творення незалежної Української держави.

1. Дашкевич Я. Феномен В. Липинського та його дослідження (замість передмови) / Ярослав Романович Шашкевич // У книзі: Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ; ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 704 с. – С. 411.
2. Галушко К. Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / Кирило Юрійович Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 288 с. – С. 57.
3. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921 / Дмитро Федорович Соловей. – Полтава: «Криниця», 1994. – 192 с. – С. 121.

4. Липинський В. Листи до братів – хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6, кн. 1. – Київ – Філадельфія, 1995. – 470 с. – С. 10.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 907/ – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 5–9.
6. Державний архів Полтавської області. – Ф. 1066. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1.
7. Ревегук В. Український національно-визвольний рух на Полтавщині на початку ХХ століття (1900 – 1916 рр.) / Віктор Якович Ревегук / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/pages/content>.
8. Андрієвський В.Н. З минулого. 1917-ий рік на Полтавщині / Віктор Никанорович Андрієвський. – Ч. I. – Берлін, видавництво «Українське слово», 1921. – 206 с. – С. 9.
9. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії) / Олексій Олексійович Нестуля / Інститут історії України АН України; Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України та ін. – К.; Полтава, 1994. – 240 с. – С. 36.
10. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1947 рр. Ч. 1. 1917 – середина 1920-их років / Олексій Олексійович Нестуля. – Київ, 1995. – 280 с. – С. 16.
11. Ревегук В. Полтавщина в добу української революції 1917 – 1920 рр. / Віктор Якович Ревегук. – Полтава, 2002. – 143 с. – С. 13.
12. Нестуля О. О. Церковна старовина Полтавщини (1917–1941 рр.) / Олексій Олексійович Нестуля / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://poltava-repres.narod.ru/cerkva/starovyna.htm>
13. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні. – С. 36.
14. Записки Українського наукового товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – С. VII–VIII.
15. Нестуля О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури (1917–1920 рр.) / Олексій Олексійович Нестуля. – Полтава: Відділ оперативної поліграфії Полтавського обласного управління статистики, 1993. – 90 с. – С. 10.
16. Записки Українського наукового товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – С. VII.
17. Щербаківський В. Мемуари / Вадим Щербаківський // Пам'ятки України: історія та культура. Науковий часопис. – К., 2007. – № 4. – С. 22–193. – С. 85.
18. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с. – С. 752–753.; Ревегук В. Полтавщина в перший рік української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Віктор Якович Ревегук. – Полтава: АСМІ, 2007. – 187 с. – С. 66.
19. Черкаська Н. Вячеслав Липинський і Йосип Потоцький (історія одного листа) / Наталія Черкаська // Молода нація: Альманах. – К., 2002. – № 4 (25). – С. 202.

20. Липинський В. Листи до братів – хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6, кн. 1. – Київ–Філадельфія, 1995. – 470 с. – С. 375.
21. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки): Науково-популярне видання / Дмитро Іванович Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 272 с. – С. 140.
22. Передерій І. Про спробу реалізації В'ячеславом Липинським принципу територіалізму у часописі «Przełom Krajoży» / Ірина Григоріївна Передерій // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXIX. – С. 70–76.
23. Лист графа Й. Потоцького до В'ячеслава Липинського, посла УНР в Австрії // Молода нація: Альманах. – К., 2002. – № (25). – С. 207–208.
24. Черкаська Н. Вячеслав Липинський і Йосип Потоцький (історія одного листа). – С. 205.

SUMMARY**Irina Perederiy****PARTICIPATING OF VJYATSHESLAV LYPYNS'KYJ IN THE ACTIVITY FROM GUARD OF THE SIGHTS OF ART AT TIMES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917–1919)**

The retrospective analysis of the activity from guard of the sights of art of V. Lypyns'kyj is carried out in the days of the Ukrainian revolution (1917–1919); his participating in work of the Poltava committee of guard of the sights of history and culture in 1917, and also the proper measures during his tenure of diplomatic appointment is reflected, investigational reasons which induced a historian to accept the direct participating in this sphere of activity.

Key words: V. Lypyns'kyj, activity from guard of the sights of the history and culture, Ukrainian creation of the state.

Віталій Росовський**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ДОБУ ВІЙНИ І УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1914–1921 РР.)**

Висвітлено основні форми освітньої діяльності римо-католицького духовенства, а зокрема його активну участь у розвитку польського шкільництва і освіти на території Правобережної України під час першої світової війни та національно-визвольних змагань.

Ключові слова: Римо-католицька церква, духовенство, польська освіта, парафіяльна школа, Правобережна Україна.